

Arquitectura industrial d'Inca, una aproximació al patrimoni conservat i desaparegut

Bernat J. Mateu-Morro

Historiador de l'art. bj.mateumorro@gmail.com

Paraules clau: patrimoni cultural, patrimoni industrial, arquitectura.

Resum. *El patrimoni industrial és un terme ampli, i més aviat recent, emprat per referir-se a tots els béns generats arran de la industrialització. Aquests béns poden ser immobles, mobles o immaterials i, degut al seu caràcter utilitari, ha estat difícil que rebin el reconeixement que mereixen. Per aquest motiu avui dia alguns exemples han desaparegut o es troben en un estat d'abandonament.*

La present comunicació pretén analitzar la situació actual en què es troba a Inca el patrimoni industrial, més en concret pel que fa a la recuperació i rehabilitació dels béns immobles. S'avaluen així les diferents iniciatives impulsades en aquest sentit i el grau d'encert de cada una de les intervencions.

Keywords: Cultural Heritage, Industrial Heritage, Architecture.

Abstract. *Industrial Heritage is a broad and recent term, it is used to refer to all the goods generated from industrialization. This goods can be material or immaterial, and because their utilitarian nature they have not received the recognition they deserve. For this reason today some examples have disappeared or are in a state of abandonment.*

This paper aims to analyze the current situation of Industrial Heritage of Inca, especially about the recovery and rehabilitation of their buildings. Evaluating the different initiatives promoted in this matter and their success.

1. INTRODUCCIÓ

Inca compta amb un passat de vila comercial i centre de producció artesana preindustrial, el qual es capgirà a partir de les grans transformacions que es produïren en el municipi a nivell econòmic arran de la industrialització dels processos de producció i l'abandonament progressiu del treball de les feines del camp pel món fabril. Aquests canvis es feren visibles a partir del segle XIX i es concretaren en l'aparició d'un seguit de noves infraestructures vinculades al treball de tallers i fàbriques.

Es pot afirmar en aquest sentit que Inca es va convertir en un centre industrial i que totes les noves construccions de caràcter industrial ajudaren a configurar el seu nou paisatge urbà, i a donar-li una identitat pròpia. En el moment de major auge i creixement del sector industrial, aquest va arribar a tenir a Inca al voltant de dos-cents espais de treball entre tallers i fàbriques, sense tenir en compte altres construccions per a tasques auxiliars.

El d'Inca és, per tant, un conjunt patrimonial industrial important, que aglutina patrimoni immoble, moble i immaterial, tot i que avui dia i després de diverses crisis que ha patit el sector de la indústria aquest patrimoni no ens ha arribat intacte, s'han produït notables pèrdues i destruccions. Com a prova de l'interès d'aquest conjunt per al municipi, alguns dels seus exemples més destacats que encara es conserven actualment han estat inclosos en el Catàleg municipal de patrimoni, per tal d'assegurar la seva protecció i poder garantir-ne una adequada gestió.

La intenció de la present comunicació és analitzar la situació actual del patrimoni industrial d'Inca amb l'objectiu principal de conèixer els exemples més significatius que encara es conserven i d'identificar-ne les pèrdues produïdes. També es pretenen avaluar així les iniciatives engegades tant de la mà de particulars com de l'administració entorn dels béns industrials, i l'encert de cada una d'aquestes.

2. EL PATRIMONI INDUSTRIAL D'INCA

Al nucli d'Inca se'l coneix, o se l'ha conegut tradicionalment, com un nucli industrial, és cert que ha desenvolupat una important activitat industrial i que aquesta ha transformat notablement la ciutat conferint-li la singularitat que presenta avui dia. Tot i que la majoria dels exemples de béns i espais industrials del municipi han estat creats a partir de les acaballes del segle XIX, ens hem de remuntar a l'època medieval per entendre el conjunt i la importància del passat industrial inquer.

Es coneix que Inca fou durant la dominació islàmica un important espai de comercialització, ja es troba documentat el seu mercat setmanal dels dijous, en el qual es donaven sortida, entre altres, als productes elaborats pels

artesans del municipi.¹ A partir de la conquesta cristiana l'economia d'Inca, tot i que hi havia altres activitats com la tèxtil, es basava en tres indústries principals: el vi, la ceràmica i el calçat. Dites activitats es mantingueren com les més importants del municipi fins als primers decennis del segle XIX.

Encara que hi havia altres conreus, el de la vinya n'era el més destacat, com a prova d'això són nombrosos els cellers que anaren apareixent a Inca on es distribuïa i comercialitzava el vi. Malgrat la importància històrica que hauria pogut tenir, no va poder fer front a la plaga de la fil·loxera, que el 1890 arrasà les plantacions de l'illa.² Aquest atac a les vinyes va potenciar la substitució de la vinya per ametllers i, en conseqüència, l'abandonament progressiu d'aquesta activitat, que s'anà substituint per tasques del món industrial.³

Pel que fa al treball ceràmic, aquest també fou força notable a Inca i ja era conegut des d'època islàmica.⁴ Aquest sector es dedicava a la producció d'obres de gerreria, teules, rajoles i siurells. Prova de la seva importància és que els terrissers del municipi s'organitzaren creant un gremi propi a l'església de l'Hospital sota la protecció de la Santíssima Trinitat.⁵

Amb els exemples del treball de la vinya i la ceràmica s'observa com Inca es va convertir en un dels nuclis més dinàmics de la Part Forana de Mallorca, i que com a tal va desenvolupar una destacada activitat comercial i d'artesania preindustrial. Val a dir que aquesta activitat artesana es desenvolupava en petits tallers o obradors, que sovint es trobaven integrats en les pròpies cases dels mateixos artesans. Per aquest motiu, tot i desenvolupar una activitat preindustrial destacada, aquesta no es trasllada a les construccions i a l'urbanisme del nucli, que continua tenint l'aspecte d'una vila.

Tot i les activitats esmentades anteriorment hem de destacar una per sobre d'aquestes com és el calçat. La indústria sabatera inquera es convertí en la més dinàmica del municipi, i fou la que més afavorí el desenvolupament d'una mecanització i la creació d'un seguit d'infraestructures plenament industrials a Inca.

Malgrat que la seva activitat ja es trobava documentada amb anterioritat, no fou fins al segle XV quan els sabaters d'Inca començaren a assolir una certa rellevància. Fins aleshores s'havien centrat a produir calçat per cobrir la demanda local, però al segle XV la seva producció havia augmentat considerablement i es distribuïa arreu de Mallorca per abastir la demanda de l'illa. El 1396 els sabaters d'Inca s'organitzaren constituint una confraria

1 Pieras Villalonga, M. 2012. "El Dijous Bo: de la fira a la festa (1807-1918)." *Jornades d'Estudis Locals*, XIII. Ajuntament d'Inca: Inca; 193 pp.

2 Colom Arenas, C. 2010. *Inca, recull gràfic 1870-1975*. Efadós editorial: Inca; 451 pp.

3 Mulet Gutiérrez, M. J. 2000. *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle*. Ajuntament d'Inca: Inca; 70 pp.

4 Barceló Crespí, M. 1996. "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baixmedieval." *Jornades d'Estudis Locals*, III. Ajuntament d'Inca: Inca; 47 pp.

5 Colom Arenas, C. *Inca, recull gràfic...*; 451-452 pp.

pròpia entorn de la capella de Sant Marc de l'església de Sant Francesc. El 1458 s'aprovaren uns capítols de la Confraria que els permetien actuar de manera quasi independent del gremi de sabaters de Palma.⁶ Aquest no fou un fet casual, ja que era el primer cop que es produïa una escissió d'un gremi cap a la Part Forana.⁷ Val a dir que el gremi no fou plenament independent fins a l'any 1697.⁸

La producció i la cultura de treball es van mantenir amb poques alteracions des de l'edat mitjana fins ben entrat el segle XIX, quan aparegueren les primeres crisis del sistema gremial, que acabà per desaparèixer, fet especialment motivat per l'arribada de la industrialització i els interessos mercantils d'aplicar una política liberal. Pel que fa a Inca, igual que a la resta de Mallorca el procés d'industrialització hi va arribar de manera tardana i desigual.

Quan ja s'hagueren superat els mètodes i sistemes de treball gremials, la producció sabatera experimentà un canvi substancial en el cas d'Inca. Els tallers, tot i que mantenien el sistema preindustrial quasi artesanal, anaren augmentant el nombre de treballadors, els quals s'organitzaven ara sota la direcció d'un empresari i no d'un mestre artesà. Respecte a la mecanització dels processos de producció d'aquests primers tallers, cal destacar la figura d'Antoni Fluxà Figuerola. Fluxà havia estat a Anglaterra, i va ser el principal impulsor de la mecanització dels tallers d'Inca i la comarca a partir dels anys 70 del segle XIX. De manera quasi immediata se sumaren als seus propòsits els tallers de Gelabert i Payeras. L'interès per la mecanització rau que la producció inquera s'havia obert a nous mercats, ja no solament l'insular, i era necessari cobrir la seva demanda.

Aquestes primeres incursions de la industrialització sols es materialitzaren en l'adquisició, per part d'alguns tallers, de petites màquines auxiliars que tot i incorporar-se als tallers servien com a instruments de suport, però la major part del procés de producció seguia essent de caràcter manual i artesà. La vertadera industrialització no es produí fins als primers anys del segle XX, moment en el qual es crearen nous espais de treball (les fàbriques) preconcebuts i totalment adaptats per a aquesta funció i ja totalment mecanitzats. Val a dir que la inauguració de les fàbriques no suposà l'abandonament del taller, sinó que es donà un procés de transició en què convisqueren ambdós models. Aquesta transició va ser molt dilatada, ja que en els anys 60 del segle XX, quasi un segle després de l'arribada de les primeres màquines, encara podem trobar exemples de treball artesà.

El que va afavorir i consolidar indiscutiblement el pas cap a la industrialització

6 Bernat Roca, M. 1997. "Hòmens feiners i d'indústria. Els menestrals de la vila d'Inca entre els s. XIII i XV." *Jornades d'Estudis Locals*, IV. Ajuntament d'Inca: Inca; 55-56 pp.

7 Cal dir que aleshores tots els gremis es trobaven centralitzats a Palma i que era des d'allà on es controlava el conjunt de l'illa. Els sabaters d'Inca foren els primers a poder actuar al marge del gremi de la capital.

8 Quetglas Gayà, B. 1980. *Los gremios de Mallorca*. Ajuntament de Palma: Palma; 247 pp.

fou l'aparició de nous models energètics. Van ser cabdals la creació a Inca de La Propagadora Balear de Alumbrado el 1898,⁹ l'arribada de l'electricitat el 1905 o la creació d'una seu de la Fàbrica de Gas y Electricidad.¹⁰ També fou molt important en aquest sentit la creació a Mallorca d'una línia de ferrocarril que unia Inca amb Palma, inaugurada el 1875, perquè aquesta permetia una major rapidesa i eficàcia en la distribució dels productes¹¹ elaborats a Inca, que fins aleshores s'havia de realitzar en transport convencional i per carretera, que era més lent i menys segur per a les mercaderies.

Així la industrialització es feu evident als primers decennis del segle XX, moment en què les principals famílies de tradició sabatera acabaren creant noves i importants fàbriques amb centenars de treballadors i amb un volum de producció molt més gran: Fluxà (1911), Gelabert (1915), Ramis (1920), Abel (1921) o Melis (1926). Al marge d'aquest boom inicial d'inauguració de noves fàbriques, se'n continuaren inaugurant al llarg de tot el segle, com Lottusse, Yanko, Flamenco, Loryc, George's, Ballco, Camper o Carmina, entre altres. La població inquera visqué una transformació, ja que es passà de les feines del taller i del camp al treball de la fàbrica, eminentment sabatera. Fou el sector secundari el que ocupà un percentatge més gran de la població activa.

El calçat és el clar protagonista i dinamitzador de la indústria inquera, però al seu voltant s'acabaren generat un seguit d'altres indústries auxiliars, les quals nodrien les fàbriques de calçat d'aquells productes que requerien per a la confecció d'una sabata. Les més importants foren les fàbriques d'adobaments i adoberies de pell. Però en trobem d'altres que s'encarregaven d'elaborar tacons, soles, gomes, perns, caps de cartró, etc. Alhora també es va afavorir indirectament altres indústries com la banca, fotògrafs, impremtes, transportistes, etc.¹²

El sector del calçat gaudia d'una posició privilegiada pel que fa a la indústria d'Inca, però no era l'únic sector que treballava en aquest camp, en què trobem altres indústries com la tèxtil, la química o l'alimentària. Això sí, a molta distància tant a nivell de producció com de persones ocupades respecte del calçat.

Tot i la desfeta que suposaren esdeveniments com la Guerra Civil Espanyola i la II Guerra Mundial, en el cas de la indústria inquera això es va traduir en bons resultats en l'àmbit econòmic, ja que es va aconseguir mantenir i consolidar la producció de sabates en un moment de crisi gràcies que alguns fabricant inquers s'especialitzaren en botes militars i produïren per a l'Exèrcit.

9 Fiol Mateu, G. 2006. "La Propagadora Balear de Alumbrado SA, una important societat inquera" a *Jornades d'Estudis Locals*, VII. Ajuntament d'Inca: Inca; 47 pp.

10 Gual Truyol, S. 2006 "La Fàbrica de Gas y Electricidad de Inca." *Jornades d'Estudis Locals*, VI. Ajuntament d'Inca: Inca; 65 pp.

11 Mulet Gutiérrez, M. J. *Inca, imatges d'una...*; 42 pp.

12 Colom Arenas, C. *Inca, recull gràfic...*; 453 pp.

Aquesta situació de creixement i bonança econòmica que vivia Inca al llarg de la primera meitat del segle XX va fer que es produís un efecte crida i, atrets per la possibilitat d'aconseguir fàcilment un lloc de treball, s'hi traslladaren habitants dels pobles més propers de la comarca i posteriorment peninsulars. L'arribada d'aquesta allau tan gran de nouvinguts, així com els canvis produïts a nivell social, feren que la ciutat es transformés per adaptar-se a les noves necessitats. D'una banda, s'experimentà un creixement urbanístic notable, es crearen nous barris com Crist Rei o Can López per donar cabuda a la nova classe obrera, alhora que també hi ha projecció d'habitatges protegits per dotar els obrers d'un habitatge digne.¹³

Hem de destacar, per tant, que ens trobem al davant d'un escenari nou, on la ciutadania manifesta nous interessos, inquietuds i plantejaments. A pesar de tenir jornades laborals dures i llargues, la societat gaudirà cada cop de més temps lliure. En aquest sentit es va anar configurant un important teixit associatiu, que destacà principalment en l'àmbit sindical, cultural, esportiu o religiós. Entre d'altres podem esmentar associacions com La Constància (1886), La Unión Inquense (1899), El desarrollo del Arte (1900), Cercle d'Obrers Catòlics (1900), La Pau (1913) o l'Orfeó l'Harpa d'Inca (1921). La seva importància no es troba sols en la tasca sindical o associativa que realitzen, sinó que es tracta d'entitats fortes socialment i econòmicament que creen noves infraestructures per a la ciutat com són, per exemple, camps de futbol, teatres o sales de cinema.

Amb el pas dels anys s'anà consolidant el paper de la indústria inquera, i les fàbriques anaren necessitant sovint mà d'obra per a un treball que de cada cop s'anava especialitzant i professionalitzant més. Per poder donar resposta a aquesta situació es va inaugurar a Inca l'Escuela de Aprendizaje Industrial el 1961.¹⁴ El centre oferia diferents cicles de formació professional relacionats amb treballs industrials, cal destacar que una de les línies ofertes se centrava en la producció sabatera.

El calçat s'havia convertit en la indústria per excel·lència del municipi, s'hi s'havien posat massa esperances i s'hi va arribar a dependre en excés. És per aquest motiu que quan comencen a produir-se crisis periòdiques al llarg dels anys 70 i 80 el sector es ressent de tal manera que queda quasi desfet en veure com un gran nombre de tallers i fàbriques es veuen obligades a tancar.¹⁵

Per tal d'evitar aquesta situació de crisi i intentar reactivar la indústria d'Inca, en especial del sector del calçat, es va dur a terme una política reindustrialitzadora per part de l'Estat, alhora que també la indústria inquera es va beneficiar d'ajudes derivades de l'Objectiu 2 de la Unió Europea per a la recuperació de zones industrials en declivi. Aquests programes d'actuacions

13 Ginard Esteva, C. i Rebassa Gelabert, S. A. 2018. "Habitatge obrer a Inca." Ajuntament d'Inca: Inca; 1-3 pp.

14 Gual Mora, G. 1986. *Institut de formació professional, Inca 1961-1986*. Ajuntament d'Inca: Inca; 1-4 pp.

15 Mulet Gutiérrez, M. J. *Inca, imatges d'una...; 70 pp.*

no foren suficients per corregir una manca de dècades sense actuacions en aquest sentit, i no aconseguiren evitar els tancaments de les fàbriques i l'acomiadament de les seves plantilles.¹⁶

Arran de la crisi del sector del calçat, es produí una terciarització de la població activa d'Inca, ja que les persones que havien perdut la feina es traslladaren a treballar al sector serveis, sovint lligat al turisme. Inca deixà de ser un nucli industrial per convertir-se en un centre de serveis i habitatge.

La crisi no afectà sols l'economia, sinó que va suposar un abandonament total o parcial de molts dels espais industrials que abans ocupaven les fàbriques. La majoria van desaparèixer, s'enderrocaren per aixecar-hi noves construccions en el seu lloc o bé es remodelaren de tal manera que se'ns fa difícil identificar els elements industrials originaris, o sols es mantenen les façanes. Cal esmentar que també hi ha hagut altres exemples d'espais industrials degudament rehabilitats en els quals encara es mantenen els volums, la distribució i els elements primigenis. Malauradament el que sí hem de constatar és que en la majoria dels casos s'han perdut per complet els béns mobles que havien generat i custodiat les fàbriques, per la qual cosa el tancament d'aquestes no suposa únicament la destrucció o l'abandonament del patrimoni immoble en si, sinó també de tot el conjunt de béns mobles i del patrimoni immaterial que hi van lligats.

Pel que fa a avui dia, l'activitat industrial del municipi es concentra especialment en els polígons industrials, però aquesta ha deixat de ser una activitat productora i es concreta en accions de reparació, ajuda tècnica o expositora de material industrial. Així i tot, es mantenen a Inca un nombre reduït de fàbriques, que no han optat per la deslocalització, i que en el cas del calçat han apostat per l'especialització en productes de qualitat. Però no ha estat suficient per trobar-nos amb casos recents de nous tancaments, com és el de George's, que tancà definitivament les portes l'any passat.

Per tot plegat observem com la vida industrial d'Inca ha generat al llarg de la seva història un conjunt patrimonial significatiu, en què no tots els seus exemples han gaudit de la mateixa sort, i una gran part es troba avui dia gairebé desfeta. A continuació presentem una aproximació a dits elements de l'arquitectura industrial inquera agrupats atenent a la fortuna que han patit i en relació amb la seva situació actual quant al grau de conservació i protecció. La present comunicació no presenta tot el conjunt industrial d'Inca, sinó un recull dels casos més significatius i que han servit per explicar les diferents dinàmiques sorgides entorn de la gestió d'aquest patrimoni. Així els béns industrials seleccionats apareixeran en quatre grups atenent si es tracta d'obres desaparegudes, abandonades, rehabilitades o bé conservant l'ús original.

¹⁶ Pieras Villalonga, M. 2007. *De la fàbrica a la constructora*. Lleonard Muntaner Editor: Palma; 54-55 pp.

2.1. El patrimoni desaparegut

Tot i que no es pot quantificar ni analitzar amb exactitud el nombre d'elements de l'arquitectura industrial d'Inca que han estat eliminats, sí que es pot constatar la pèrdua que suposa tant en el conjunt industrial d'Inca com en la trama urbana de la ciutat. A manera d'exemple podem citar la Fàbrica Guixe, la Fàbrica de Mobles Llabrés, la Fàbrica de Calçat Payeras o la Fàbrica d'adobats Cas Català,¹⁷ entre altres. Cal destacar que en alguns casos la seva desaparició s'ha produït en una cronologia més aviat recent, i que aquesta va ser deguda a una manca de protecció dels dits béns.

2.2. El patrimoni abandonat

Encara es conserven a Inca un nombre significatiu d'espais industrials, sovint antigues fàbriques, però en la majoria d'aquests ja no s'hi desenvolupa cap tipus d'activitat. Aquest fet en moltes ocasions s'ha traduït en el seu abandonament. A continuació deixem una relació d'alguns exemples que avui dia resten abandonats, alguns a l'espera de reconversió per rebre una nova funció i d'altres deixats totalment no sols de les funcions que albergaven, sinó també de les tasques més bàsiques de manteniment, arriben als casos més extrems a fer perillar la seva estructura.

Can Piquero (c/ de Martí Metge, n. 125 i 127). Va ser una obra promoguda per Joan Gelabert i encarregada a l'arquitecte Josep Oleza Frates, que fou inaugurada el 1936. El seu conjunt, de caràcter racionalista, és un dels espais fabrils més grans d'Inca. Va estar en funcionament com a fàbrica de calçat.¹⁸ Després del tancament de la fàbrica l'espai resta sense un ús concret, com a conseqüència s'observen en l'edifici mostres d'aquest estat d'abandonament.

Flavia (c/ del Barco cantonada amb c/ de Llorenç Villalonga, s/n). Es tracta d'un espai creat i emprat com a fàbrica per a la producció de calçat i sobretot d'articles de pell. L'edifici es diferenciava en dos àmbits, un per a la producció i un altre per a la comercialització, que es corresponia amb la tenda que s'ubicava a la cantonada. Amb l'abandonament de l'activitat de la fàbrica es va enderrocar part del conjunt per a la construcció de pisos. També es va dur a terme una reforma per reconvertir l'espai en un local comercial. Però aquesta reforma sols afectà la planta baixa i els espais superiors no s'hi veren afectats. Malgrat aquest intent de reconversió comercial, actualment l'antiga fàbrica resta sense cap ús.

Can Beltran (av. de les Germanies, n. 81). Fou una obra promoguda per Antoni Beltran l'any 1939, el seu disseny fou encomanat a l'arquitecte Francesc Casas, qui dotà el conjunt d'un caràcter racionalista. L'immoble, que va rebre el nom del seu promotor, va ser dedicat a habitatge i espai fabril, per a la producció

¹⁷ S/A. 1994. "Itineraris urbans per la ciutat d'Inca." *Inca Revista*, 35. OCB: Inca; 5 pp.

¹⁸ Martorell Palou, M. M. 20016. "Arquitectura industrial a Inca. Josep Oleza Frates: Can Piquero." *Jornades d'Estudis Locals, X. Ajuntament d'Inca: Inca; 193 pp.*

de sabates.¹⁹ En aquest cas ens referim sols a l'espai que ocupava l'antiga fàbrica, on actualment no presenta un ús concret. Val a dir que una part es ve emprant com a espai d'exposició i venda de productes, però, com que aquesta no ha revertit en una millora o rehabilitació de l'espai al qual ens referim, l'hem contemplada en l'apartat d'espais abandonats.

Can Mir (c/ del Bisbe Llompart, n. 144). Obra impulsada l'any 1911 per Joan Mir i que fou emprada com a magatzem de fustes. El 1914 s'hi va dur a terme una important intervenció sota la direcció de l'arquitecte provincial Guillem Reynés, aquest hi realitzà obres de reforma i ampliació alhora que va dotar l'immoble de diferents motius de caràcter modernista.²⁰ És sense cap tipus de dubte l'exemple més greu i evident d'un cas d'abandonament, alguns dels seus elements han desaparegut totalment o parcialment. Crida l'atenció com aquest és un edifici protegit i recollit en el Catàleg municipal de patrimoni, però no ha estat impediment perquè avui es trobi en un estat quasi ruïnós.

Can Fluxà (c/ del Bisbe Llompart, n. 169). Obra promoguda per Antoni Fluxà i dissenyada pel mateix arquitecte Guillem Reynés, qui dotà la façana d'alguns detalls d'estil modernista.²¹ És un espai abandonat, ja que avui no alberga cap tipus d'ús. Malgrat la seva situació, no s'observa que el conjunt de l'edifici s'hagi deteriorat significativament.

Gas y Electricidad (c/ d'Artà, n. 11). La Propagadora Balear de Alumbrado va crear aquest espai l'any 1902 per albergar-hi la comptabilitat, l'administració i l'arxiu de l'empresa. El 1930 va ser absorbida per Gas y Electricidad SA i va continuar amb els mateixos usos fins a la seva partida als anys 90.²² Llavors ha estat emprat com a oficines o local social d'algunes entitats, però cap d'aquests nous usos ha revertit en actuacions encaminades a la seva millora. Avui roman tancat a l'espera d'una rehabilitació.

Yanko (carretera Ma-13A, s/n). Es tracta d'una obra promoguda per Pepe Albadalejo i encomanada a l'arquitecte Rafel Llabrés. En el seu moment es convertí en el centre de producció més gran d'Inca, el qual també destacava per la innovació en la producció. Abandonat el treball industrial l'edifici va ser venut per parts, emprat com a centre logístic i de distribució d'una empresa de supermercats.²³ La majoria de les seves parts es troben avui sense ús. Cal destacar que, tot i la importància d'aquest espai, no gaudeix de cap tipus de protecció.

2.3. El patrimoni conservat

Tot i la terciarització que ha patit l'economia inquera, que avui dia es troba

19 Fitxa INC-D045 del Catàleg municipal de patrimoni.

20 Rayó Bennàssar, P. 1993. *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*. Ajuntament d'Inca: Inca; 30 pp.

21 Rayó Bennàssar, P. *Itineraris urbans per...*; 32 pp.

22 Fiol Mateu, G.: "La Propagadora Balear..."; 47 pp.

23 Crespi López, M. 2006. "Patrimoni industrial: ètica i estètica." *Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears*. Fundació Endesa i Amics del Museu de Mallorca: Palma.

especialment lligada al comerç i als serveis, romanen encara espais lligats al passat industrial del municipi. A continuació se'n mostren els exemples més destacats.

Ballco (c/ de Vicenç Ensenyat n. 85). És un dels pocs espais que encara romanen avui destinats a la producció industrial, en aquest cas lligada al món del calçat. El conjunt està format per una fàbrica i una tenda, i fou promogut per la família Ballester per a la l'elaboració, la distribució i la comercialització dels productes de la seva marca Ballco.

Lottusse (av. del Raiguer, n. 2). Ocupa l'espai de l'antiga fàbrica de Calzados Gelabert. Llavors va ser adquirida per la família Fluxà, la qual hi va produir la seva nova marca de sabates i complements de pell Lottusse, que acabaren per donar noma la fàbrica. És una de les més icòniques d'Inca i de les poques que encara romanen en funcionament.

Estació del Tren (c/ del Tren, n. 25 i 27). És una obra promoguda per Ferrocarriles de Mallorca i que el 1875 va servir per inaugurar la primera línia de tren a Mallorca, que circulava en la línia Palma-Inca. Fou dissenyada per Eusebi Estada, i la seva construcció correspon al mateix disseny que la resta d'estacions de la mateixa línia. Forma part d'aquest conjunt el magatzem ferroviari que es troba just al seu costat.

Fàbrica Quely (c/ de la Balanguera, n.1). Tot i que el calçat ha estat el gran protagonista de la indústria inquera, n'hi ha hagut d'altres com l'alimentària. Destaquem aquí la fàbrica Quely, dedicada a la indústria alimentària en la producció de galletes.

2.4. El patrimoni rehabilitat

Una de les característiques del patrimoni industrial és la seva gran capacitat per rehabilitar-se i adaptar-se a altres usos, un cop que ha perdut la seva funció original. És per aquest motiu que hauria de ser fàcil que es duguessin a terme actuacions en aquest sentit enfront dels exemples d'abandonament que hem vist abans. Així i tot, cal dir que el nombre de casos rehabilitats és més aviat escàs i amb resultats desiguals. Deixem a continuació els casos més importants i recents.

Fàbrica Seguí (av. del General Luque, n. 314). És una de les gran fàbriques que s'aixecaren a Inca durant la primera meitat del segle XX. El seu promotor i qui li donà nom fou Gabriel Seguí. Era emprada principalment per a la producció de calçat, tot i que també disposava d'un espai a manera de tenda per a la venda dels seus productes. Es va rehabilitar i reconvertir en local comercial i oficines. Cal indicar que la reforma vingué motivada pels interessos comercials, i així no es respectaren alguns elements com la façana, en la quals es disposaren noves obertures. Alhora la reforma també va suposar l'enderrocament d'una part de l'antic conjunt fabril.

Can Melis (c/ de Vicenç Ensenyat, n. 41). Antoni Melis i el seu soci Llorenç Marquès van traslladar-se fora del cas urbà, on aixecaren la seva nova fàbrica inaugurada el 1928. Aquesta va destacar per ser una de les més grans del municipi i de les que va gaudir de major activitat.²⁴ La fàbrica es va reconvertir en espai d'oficina i centre de serveis. Cal destacar que per a aquesta reconversió es va executar una rehabilitació que va ser totalment respectuosa amb la façana i els volums originals de la fàbrica. Pel que fa al seu interior, les intervencions realitzades foren poc invasives i de caràcter reversible.

Fàbrica de So na Monda (av. de Lluç, n. 299). Es tracta d'un conjunt industrial creat el 1912 i que inclou una fàbrica dedicada a la producció de gel i uns espais annexos emprats com a magatzem i habitatge. Va ser remodelat i ampliat el 1935. Després d'haver perdut el seu ús original, va restar abandonat fins que va ser adquirit per l'Administració local i reconvertit en Casal de Joves.²⁵ Cal destacar l'encert d'aquesta rehabilitació en l'intent que hi ha de recuperar el patrimoni immaterial i la cultura del treball, ja que cada una de les sales de dit Casal rep el nom d'algun element lligat a l'antiga fàbrica.

Can Ramis (Gran Via de Colom, n. 28). Pertanyia a la família Ensenyat, i era un espai emprat pel treball de la indústria tèxtil. Llavors va passar a mans de la família Ramis, qui a finals dels anys vint del segle passat va aixecar la fàbrica actual dedicada a marroquineria. És format per dues gran naus de dues plantes cada una que ocupen tota una illeta. Abandonat el treball de la fàbrica, l'edifici va albergar espais comercials fins que es va rehabilitar per complet, i es reinaugurava el 2015 com a fàbrica d'idees (amb espais socials, creatius, de treball i docents). A nivell arquitectònic i patrimonial aquesta actuació és la més adequada de tots els casos de rehabilitació que s'han produït. Això és degut al plantejament de la rehabilitació, la qual pretenia conservar al màxim l'aspecte general i els detalls de l'edifici. Així és va fer ús de materials respectuosos, i es reduïren les intervencions al mínim.²⁶ Val a dir, però, que l'aspecte original de la façana ja s'havia vist modificat en una anterior actuació, en la qual es va obrir l'actual galeria porticada que comunica la fàbrica amb l'avinguda i li dona accés.

3. CONSIDERACIONS FINALS

Per acabar amb aquesta comunicació deixem unes reflexions finals entorn del patrimoni industrial d'Inca.

²⁴ Pieras Villalonga, M. 2007. "Recull documental sobre la indústria del calçat durant la Guerra Civil. El cas de la fàbrica de Can Melis (1936-1939)." *Jornades d'Estudis Locals*, VIII. Ajuntament d'Inca: Inca.

²⁵ Val a dir que l'abast de l'actuació municipal sols s'ocupà de l'espai de l'antic habitatge, ja que el de la fàbrica no va ser adquirit ni rehabilitat per l'Ajuntament. Resta avui dia en un estat d'abandonament lamentable, ja que s'ha agreujat tant aquesta situació que una part del conjunt s'ha ensorrat i el que encara roman en peu està apuntalat.

²⁶ Ramis Pujol, J. 2015. "Fàbrica Ramis: influències, inspiració, funcions i impacte esperats." *Jornades d'Estudis Locals*, XVI. Ajuntament d'Inca: Inca, 7-8 pp.

Desaparició del conjunt industrial.

Amb la present comunicació s'ha pogut deixar constància de com, tot i la importància del patrimoni industrial en el municipi, aquest avui en dia ha estat quasi desfet. En l'actualitat el conjunt industrial que configurava la trama urbana de la ciutat ha desaparegut en la major part, i sols en resten uns pocs exemples.

Augment de la consciència entorn d'aquest patrimoni.

De cada cop més tant l'Administració com els propietaris s'han adonat de la singularitat i dels valors d'aquests espais, i han apostat per valoritzar-los, malgrat que cal dir que la consideració general segueix essent més aviat baixa.

Falta de protecció dels béns industrials.

Alguns dels elements recollits en la comunicació no gaudeixen de cap tipus de protecció (Ballco, Flavia, Yanko, Seguí) i, per tant, podrien córrer la mateixa sort que altres casos ja desaparegut sense cap tipus d'intervenció administrativa.

Actuacions insuficients.

Malgrat les passes donades, no són suficients, ja que encara avui dia hi ha exemples no rehabilitats i quan s'ha fet no sempre s'han respectat elements d'interès i característics d'aquest patrimoni. Calen unes línies d'actuació més clares.

4. REFERÈNCIES

Barceló Crespí, M. 1996. "Gerrers, sabaters i tintorers a Inca baixmedieval." *Jornades d'Estudis Locals*, III. Ajuntament d'Inca: Inca.

Bernat Roca, M. 1997. "Hòmens feiners i d'indústria. Els menestrals de la vila d'Inca entre els s. XIII i XV." *Jornades d'Estudis Locals*, IV. Ajuntament d'Inca: Inca.

Colom Arenas, C. 2010. Inca, recull gràfic 1870-1975. Efadós editorial: Inca.

Crespí López, M. 2006. "Patrimoni industrial: ètica i estètica." *Jornades de Patrimoni Industrial a les Illes Balears*, I. Fundació Endesa i Amics del Museu de Mallorca: Palma.

Fiol Mateu, G. 2006. "La Propagadora Balear de Alumbrado SA, una important societat inquera." *Jornades d'Estudis Locals*, VII. Ajuntament d'Inca: Inca.

Ginard Esteva, C. i Rebassa Gelabert, S. A. 2018. "Habitatge obrer a Inca." Ajuntament d'Inca: Inca.

Gual Mora, G. 1986. *Institut de formació professional*, Inca 1961-1986. Ajuntament d'Inca: Inca.

Gual Truyol, S. 2006. "La Fábrica de Gas y Electricidad de Inca." *Jornades d'Estudis Locals*, VI. Ajuntament d'Inca: Inca.

Martorell Palou, M. M. 2006. "Arquitectura industrial a Inca. Josep Oleza Frates: Can Piquero." *Jornades d'Estudis Locals*, X. Ajuntament d'Inca: Inca.

Mulet Gutiérrez, M. J. 2000. *Inca, imatges d'una ciutat, imatges d'un segle*. Ajuntament d'Inca: Inca.

Pieras Villalonga, M. 2007. *De la fàbrica a la constructora*. Lleonard Muntaner Editor: Palma.

Pieras Villalonga, M. 2007. "Recull documental sobre la indústria del calçat durant la Guerra Civil. El cas de la fàbrica de Can Melis (1936-1939)." *Jornades d'Estudis Locals*, VIII. Ajuntament d'Inca: Inca.

Pieras Villalonga, M. 2012. "El Dijous Bo: de la fira a la festa (1807-1918)." *Jornades d'Estudis Locals*, XIII. Ajuntament d'Inca: Inca.

Quetglas Gayà, B. 1980. *Los gremios de Mallorca*. Ajuntament de Palma: Palma.

Ramis Pujol, J. 2015. "Fàbrica Ramis: influències, inspiració, funcions i impacte esperats." *Jornades d'Estudis Locals*, XVI. Ajuntament d'Inca: Inca.

Rayó Bennàssar, P. 1993. *Itineraris urbans per la ciutat d'Inca*. Ajuntament d'Inca: Inca.

S/A. 1994. "Itineraris urbans per la ciutat d'Inca." *Inca Revista*, 35. OCB: Inca.